

Категорія «виборчий процес»

у конституційному праві:
теоретико-методологічні та
законодавчі аспекти

В. Л. Федоренко

доктор юридичних наук, доцент,
радник Міністра юстиції України,
заслужений юрист України

Стаття присвячена виявленню сутності та змісту категорії «виборчий процес» з огляду на досвід застосування її в конституційній правотворчій, правозастосовній та правозахисній діяльності. Акцентується увага на багатозначності категорії «виборчий процес». Досліджується значення категорії «виборчий процес» як процедурно-процесуальної форми реалізації виборчого права громадян; як системи послідовних етапів (процедур) організації та проведення виборів; як структурного елементу системи конституційного права України.

Ключові слова: вибори, виборчий процес, суб'єкти виборчого процесу, етапи виборчого процесу, інститут виборчого процесу.

Стаття посвячена виявленню сутності і содержания категорії «избирательный процесс» с учетом опыта ее применения в конституционной правотворческой, правоприменительной и правозащитной деятельности. Акцентируется внимание на многозначности категории «избирательный процесс». Исследуется значение категории «избирательный процесс» как процедурно-процессуальной формы реализации избирательного права граждан; как

системы последовательных этапов (процедур) организации и проведения выборов; как структурного элемента системы конституционного права Украины.

Ключевые слова: выборы, избирательный процесс, субъекты избирательного процесса, этапы избирательного процесса, институт избирательного процесса.

The article is devoted to revealing the essence and the meaning of the category «electoral process» regarding the experience of its application in the constitutional lawmaking, law enforcement and human rights' protection activities. Polysemy of the category «electoral process» is emphasised. The role of the category «electoral process» as procedural means of implementing the electoral rights of citizens, as a system of sequential steps (procedures) of organizing and running elections, as a structural element of the system of the constitutional law of Ukraine is investigated.

Keywords: elections, electoral process, subjects of the electoral process, stages of the electoral process, the institute of the electoral process.

Розвиток України як демократичної, соціальної, правової держави, головним обов'язком якої є утвердження та забезпечення прав і свобод людини, вбачається неможливим поза межами процесів утвердження демократії та верховенства права. Важливим результатом відповідного державотворчого та правотворчого поступу можна вважати й демократичний характер виборів Президента України в цьому році, визнаний міжнародною спільнотою. Значні надії на утвердження ідей та ідеалів народовладдя і подальший розвиток місцевого самоврядування покладаються й на вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад

та сільських, селищних, міських голів, призначених Верховною Радою України на 31 жовтня 2010 р.

Разом з тим, проведення в Україні відкритих, прозорих і демократичних виборів відповідно до міжнародних стандартів вимагає свого належного теоретико-методологічного та законодавчого забезпечення. На сьогодні можна констатувати значні здобутки Верховної Ради України щодо розробки і прийняття нових законів про вибори. Закономірно, що активізація законопроектних робіт в сфері виборчого законодавства виявила низку теоретико-методологічних проблем щодо сутності та змісту виборчого права, виборчих систем, виборчого процесу, учасників цього процесу та їх правосуб'єктності тощо.

Так, під час розгляду 10 липня 2010 р. на пленарному засіданні Верховної Ради України законопроекту про всеукраїнський референдум, підготованого народним депутатом України Д. Ю. Шпенювим (реєстр. № 6278 від 29.04.2010 р.), та законопроекту про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів, підготованого народним депутатом України О. С. Єфремовим (реєстр. № 6601 від 29.06.2010 р.), народні депутати України Ю. Б. Ключковський, Ю. А. Кармазін та інші неодноразово наголошували на необхідності чіткого усвідомлення змісту категорії «виборчий процес» і адекватного її відтворення в чинному законодавстві України [2]. Очевидно, це застереження народних депутатів України про необхідність детермінації категорії «виборчий процес» актуалізує відповідну проблематику для сучасної науки конституційного права.

Можна погодитися з російськими правознавцями, які стверджують, що

розкриття предмета виборчого права та виборчого процесу можливе, у першу чергу, через категоріальний (понятійний) апарат. Адже категорії – це основні, найбільш узагальнені фундаментальні для відповідної науки поняття, властивості, зв'язки і відносини досліджуваного явища [3, с. 4]. При цьому, слід відзначити, що досліджувана нами категорія «виборчий процес» є взаємопов'язаною й похідною від категорії «виборче право».

Як відомо, категорія «виборче право» багатоаспектна і має ряд значень. Українські та зарубіжні вчені-конституціоналісти традиційно розглядають виборче право в його суб'єктивному та об'єктивному значеннях. Тобто під категорією «виборче право» розуміється як конституційне право на участь у формуванні представницьких органів державної влади та місцевого самоврядування, так і структурний елемент системи конституційного права України [14, с. 176-177]. У першому випадку, в суб'єктивному значенні, під виборчим правом прийнято розуміти одне з найбільш важливих політичних прав громадян України, що отримало своє нормативне закріплення в Конституції та законах України.

Щодо останнього значення «виборчого права», то на переконання російських правознавців, воно є сукупністю правових норм, які регулюють відносини, пов'язані із правом громадян обирати і бути обраними до представницьких органів державної влади, місцевого самоврядування та на виборні посади виконавчої влади, а також регулюючи відносини, пов'язані зі здійсненням цього права [3, с. 10]. Тобто виборче право є також і важливим структурним елементом у складі системи конституційного права.

Очевидно, що категорія «виборчий процес» є не менш складною та багатозначною, ніж категорія «виборче право». Українські вчені-конституціоналісти по-різному підходили щодо визначення її сутності та змісту. Так, А. П. Таранов одним із перших в Україні запропонував у «Юридичній енциклопедії» визначити категорію «виборчий процес» як «один з основних елементів виборчої системи, що забезпечує організацію проведення виборів у встановленому законом порядку» [19, с. 366]. Незважаючи на доступність і лаконічність цього визначення, А. П. Таранову вдалося акцентувати увагу на органічному взаємозв'язку виборчого процесу з виборчою системою, складовим елементом якої він виступає. Разом з тим, таке визначення виборчого процесу не розкриває його змісту та зводить цей вид юридичного процесу до застосування передбаченої чинним законодавством виборчої системи.

Комплексні дослідження проблем теорії та практики виборчого процесу здійснювалися й М. І. Ставнійчук. В одному з перших своїх досліджень вчена визначила виборчий процес як урегульовану законом специфічну діяльність уповноважених органів і громадян, спрямовану на формування якісного і кількісного складу органів державної влади та органів місцевого самоврядування [5, с. 327]. Тобто під виборчим процесом М. І. Ставнійчук запропонувала розуміти передусім особливий вид конституційних правовідносин, які виникають між уповноваженими суб'єктами виборчого права щодо формування представницьких органів державної влади і місцевого самоврядування.

Пізніше українські вчені-конституціоналісти пропонували й інші визначення категорії «виборчий процес». До прикладу, В. Е. Теліпко стверджує, що

виборчий процес можна визначати як спрямовану на формування представницьких органів публічної влади та обрання виборних посадових осіб діяльність суб'єктів виборчого права з реалізації закріплених процесуальними нормами юридичних прав і обов'язків шляхом здійснення в певній послідовності низки виборчих дій [11, с. 75]. П. П. Шляхтун визначає виборчий процес як «законодавчо встановлений порядок організації підготовки і проведення виборів» [18, с. 230].

Але найбільш часто в підручниках і навчальних посібниках із конституційного права України категорія «виборчий процес» ототожнюється з процедурою організації та проведення виборів. Зокрема, один із найбільш вдалих підручників з конституційного права України обмежується посиланням на те, що «виборчий процес в Україні починається з прийняттям Центральною виборчою комісією рішення про оголошення виборів у строки, передбачені Конституцією України» [4, с. 204]. Такий підхід не може вважатися хибним. Утім, на наше переконання, категорія «виборчий процес» є складнішою та вимагає свого системного дослідження, результати якого мають враховуватися при здійсненні законодавчого забезпечення інституту виборів в Україні.

Очевидно, категорія «виборчий процес» – це похідна від видової та родової категорій «юридичний процес» і «конституційний процес». Не вдаючись до детального аналізу етимології останніх, можна погодитися з О. В. Совгирею, що поняття «конституційний процес» може вживатися принаймні у трьох значеннях, а саме: а) конституційний процес як устрій і система всіх процесуально-конституційних відносин, тобто як термін, тотожний процесуально-конституційному праву в його

об'єктивному значенні загалом; б) конституційний процес як сукупність процедурних стадій розробки, ухвалення та зміни конституції; в) конституційний процес у значенні конституційно-судового процесу, тобто як сукупність послідовних стадій конституційного провадження під час здійснення конституційного судочинства [10, с. 32-33].

У вітчизняній юридичній науці набула поширення й думка щодо дуалістичних підходів детермінації конституційного процесу. Так, Х. В. Приходько доводить таке: конституційний процес можна розглядати як процесуально-правову форму існування, дієвості, реалізації матеріального права, що відображає дихотомічний взаємозв'язок «матеріальна галузь права – процесуальна галузь права»; конституційний процес є комплексом органічно взаємопов'язаних правових форм діяльності індивідуальних і колективних суб'єктів конституційно-правових відносин [16, с. 348]. Існують також інші підходи щодо детермінації категорії «конституційний процес».

Безперечно, об'єктивне та суб'єктивне є дихотомічно пов'язаними між собою вимірами більшості явищ і процесів конституційно-правового буття. Важливими, але далеко не єдиними. Отже, категорію «виборчий процес» слід розуміти щонайменше у таких значеннях: 1) як процедурно-процесуальну форму реалізації конституційного права обирати і бути обраним; 2) як систему послідовних процедур (стадій, або етапів) організації та проведення виборів представницьких органів державної влади і органів місцевого самоврядування; 3) як структурний елемент багатоаспектної системи конституційного права України. Кожне із цих значень категорії «виборчий процес», два перших з яких умовно можна віднести до суб'єктив-

ного, а третє – до об'єктивного, вимагає свого роз'яснення та наукового обґрунтування.

Враховуючи гуманіцентризм національного державотворення та правотворення, категорію «виборчий процес» слід пов'язувати, у першу чергу, з реалізацією виборчих прав громадян, встановлених Конституцією України. Як відомо, частина перша ст. 38 Основного Закону визначила, що громадяни України мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Згідно з Рішенням Конституційного Суду України № 7-рп/99 від 6 липня 1999 р., нормативне положення Конституції України «вільно обирати і бути обраними до органів державної влади та місцевого самоврядування», в контексті ч. 2 ст. 78 Конституції України треба розуміти так, що громадянину України надано право вільно бути обраним до будь-якого органу державної влади, зокрема, до Верховної Ради України, до органу місцевого самоврядування – сільської, селищної, міської, районної, обласної ради, а також бути обраним сільським, селищним, міським головою, але реалізувати набутий представницький мандат громадянин може тільки в одному із цих органів чи на посаді сільського, селищного, міського голови.

Наведені конституційні положення, а також їх офіційне тлумачення дають підстави розрізняти активне і пасивне виборче право України. У першому випадку, реалізація активного виборчого права громадянами України передбачає здійснення їх права голосу на виборах, за умови відповідності виборчим цензам, визначеним у ст. 70 Основного Закону, а в другому випадку – право

балотуватись до виборних органів державної влади та органів місцевого самоврядування, а також на виборні посади в державі та територіальних громадах. Але в обох випадках основним суб'єктом реалізації виборчого права виступають виборці.

Таким чином, у першому значенні, під категорією «виборчий процес» слід розуміти реалізацію громадянами України, наділеними правом голосу (виборцями) свого активного та пасивного виборчого права в передбачених Конституцією та законами України організаційно-правових формах.

Виборці є важливим і навіть основним, але не єдиним суб'єктом (учасником) виборчого процесу. Відповідно, категорія «виборчий процес» вживається й для позначення цілеспрямованих послідовних (поетапних) дій чи поведінки учасників виборчого процесу, спрямованих на організацію та проведення виборів представницьких органів державної влади і органів місцевого самоврядування в Україні. Саме у цьому значенні виборчий процес нині отримав своє нормативне визначення в чинному законодавстві України.

Так, відповідно до ч. 1 ст. 11 Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 р., який є одним з «найстарших» серед чинних виборчих законів України, «Виборчий процес – це здійснення суб'єктами, визначеними ст. 12 цього Закону, виборчих процедур, передбачених цим Законом» [9]. Дослівне до цитованого визначення виборчого процесу містять і ч. 1 ст. 11 Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 25 березня 2004 р. та ч. 1 ст. 11 нещодавно прийнятого Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [8, 7]. Це засвід-

чує усталеність поглядів законодавця на виборчий процес.

Разом з тим, виборче законодавство України не зводить зміст категорії «виборчий процес» лише до певної дефініції. Її сутність і зміст розкривається через принципи, суб'єктний склад, основні етапи і строки виборчого процесу та інші її істотні ознаки. Так, доктринальну основу виборчого процесу, щонайперше, втілюють його принципи – основоположні ідеї та ідеали, покладені в основу організації та проведення виборів.

Наприклад, частина друга ст. 11 Закону України «Про вибори Президента України» від 5 березня 1999 р. закріплює такі принципи виборчого процесу: 1) законності та заборони незаконного втручання будь-кого у цей процес; 2) політичного плюралізму та багатопартійності; 3) публічності та відкритості виборчого процесу; 4) рівності всіх кандидатів на пост Президента України; 5) рівності прав партій (блоків) – суб'єктів виборчого процесу; 6) свободи передвиборної агітації, рівних можливостей доступу кандидатів на пост Президента України до засобів масової інформації; 7) неупередженості органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, закладів, установ і організацій, їх керівників, інших посадових і службових осіб до кандидатів на пост Президента України, партій (блоків) [9]. Ці принципи мають здебільшого універсальний характер і актуальні для інших видів виборчого процесу – виборів народних депутатів України, а також виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів. Це підтверджує спорідненість загальних засад виборчого процесу, за-

кріплених у відповідних виборчих законах України.

Не менш важливим є й суб'єктний склад виборчого процесу, функції та повноваження яких врешті й визначають зміст відповідних конституційних правовідносин. При цьому слід розмежовувати категорії «суб'єкт виборчих правовідносин» і «суб'єкт виборчого процесу»: перша із них є більш широкою і охоплює всіх учасників правовідносин, пов'язаних з організацією та проведенням виборів, незалежно від обсягу їх правосуб'єктності в виборчому процесі, тоді як система учасників виборчого процесу та їх повноваження дискретно визначається виборчим законодавством.

Наприклад, стаття 12 Закону України «Про вибори народних депутатів України» відносить до суб'єктів виборчого процесу 1) виборця; 2) виборчі комісії, утворені відповідно до цього закону про вибори народних депутатів України або Закону України «Про Центральну виборчу комісію»; 3) партії (блоки), що висунули кандидатів у депутати; 4) кандидатів у депутати, зареєстрованих у порядку, встановленому цим Законом; 5) офіційних спостерігачів від партії (блоку) – суб'єкта виборчого процесу [8]. Натомість, новий Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» не включає до системи суб'єктів виборчого процесу блоки політичних партій, що передбачає посилення ролі саме політичних партій як основних носіїв політичної ідеології у виборчому процесі [7].

Закономірно, що виборчий процес, як і будь-який інший різновид юридичного процесу, не може бути хаотичним. Він має послідовний характер і складається з певних стадій (етапів), зміст

яких визначається встановленою Конституцією та законами України поведінкою й діяльністю учасників виборчого процесу в чіткі строки. Порушення логіки чи строків виборчого процесу матиме своїм наслідком зрив цього процесу, визнання виборів недійсними.

Щодо стадій, або ж, як унормовано в чинному виборчому законодавстві, «етапів виборчого процесу», то вони, по суті, складають юридичний алгоритм процедури організації та проведення виборів і визначаються такими основними критеріями, як: 1) логіка виборчого процесу; 2) правосуб'єктність учасників виборчого процесу; 3) строки виборчого процесу. Беручи до уваги ці та інші критерії, правознавці виокремлюють основні стадії виборчого процесу, які загалом збігаються з етапами виборчого процесу, унормованими законодавцем.

Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 7 липня 2010 р. в частинах третій і четвертій статті 11 встановлює основні (обов'язкові) етапи: 1) утворення виборчих округів; 2) утворення виборчих дільниць; 3) формування складу територіальних виборчих комісій, утворення дільничних виборчих комісій; 4) складання списків виборців, їх перевірка та уточнення; 5) висування та реєстрація кандидатів у депутати та кандидатів на посаду сільського, селищного, міського голови; 6) проведення передвиборної агітації; 7) головування у день виборів; 8) підрахунок голосів виборців, установа підсумків голосування і результатів місцевих виборів та додаткові (факультативні) етапи: 1) повторне голосування; 2) підрахунок голосів виборців, установа підсумків повторного голосування і

результатів місцевих виборів) виборчого процесу [7]. Аналогічні етапи властиві й для інших різновидів виборчого процесу в Україні.

Кожен із цих етапів виборчого процесу має власний темпоральний вимір, який обчислюється в конкретних процедурних строках. Для кожного із них властиве власне коло суб'єктів, наділених дискреційними повноваженнями саме на конкретному етапі виборчого процесу. Водночас, виборчий процес, як і в попередньому значенні, тісно пов'язаний із реалізацією конституційного виборчого права, яким Основний Закон наділяє громадян України (ст. 38).

Отже, у другому значенні, під категорією «виборчий процес» слід розуміти систему встановлених Конституцією та законами України логічно послідовних процедурних стадій (етапів) організації та проведення виборів представницьких органів державної влади і органів місцевого самоврядування, на кожній із яких суб'єкти виборчого процесу в чітко відведені строки реалізують свої дискреційні повноваження щодо реалізації виборчих прав громадян України.

При дослідженні категорії «виборчий процес» слід враховувати і її об'єктивне значення. Йдеться про виявлення ролі та місця виборчого процесу в системі конституційного права України та ідентифікацію його як структурного елементу цієї галузевої системи права. Результати відповідного дослідження важливі як для науки конституційного права, так і для оптимізації правотворчої та правозастосовної діяльності в сфері виборчих відносин.

У свою чергу, проблема ідентифікації виборчого процесу тісно пов'язана зі спробами вітчизняних і зарубіжних правознавців визначитися з призначенням виборчого права в національній право-

вій системі та механізмі правового регулювання. Так, російські правознавці на сьогодні обґрунтовують три основних підходи до вирішення цієї проблеми, вважаючи, що: а) виборче право – інститут у складі системи конституційного права (О. О. Кутафін, М. В. Баглай, Ю. І. Лейбо, Л. М. Ентін, А. В. Іванченко і ін.); б) виборче право – підгалузь конституційного права (С. Д. Князєв, Д. Б. Катков, Є. В. Корчиго та ін.); в) виборче право – самостійна комплексна галузь права (В. І. Лисенко, Н. В. Хатченкова, Г. В. Атаманчук та ін.). Наведені теоретико-методологічні підходи підтримуються й українськими ученими-конституціоналістами.

Попередньо, із урахуванням досвіду проведення парламентських виборів у 2006 і 2007 рр., нами висловлювалась думка, що інститут виборів «переріс» параметри основного інституту конституційного права і сформувався в підгалузь конституційного права, про що свідчать: 1) розширення предмета правового регулювання цього інституту; 2) розширення системи методів правового регулювання виборчих правовідносин – поряд з установчими і регулятивними застосовуються й охоронні, забороняючі методи; 3) збільшення кількісних і якісних показників нормативного вмісту цього інституту – цей інститут об'єднує не тільки матеріальні та процесуальні норми конституційного права, а й інших галузей права (адміністративного, фінансового, кримінального тощо). До того ж, все більше значення для нормально функціонування цієї галузі права мають т. зв. «міжнародні стандарти виборчого права», що свідчить про посилення міжнародної (наднаціональної) складової виборчого права України; 4) складна комплексна структура цього інституту, який включає до свого складу такі інститути і субінститути, як інститут вибо-

рів народних депутатів України, інститут виборів Президента України, інститут виборів сільських, селищних, міських голів, депутатів Верховної Ради АР Крим і депутатів місцевих рад, інститут конституційно-правового статусу ЦВК та інших суб'єктів виборчого процесу тощо; 5) комплексна об'єктивізація інститутів і норм виборчого права в системі виборчого законодавства України, представленого нормативними положеннями Конституції України, законами України та підзаконними нормативно-правовими актами у сфері виборчих правовідносин. Визначені якісні характеристики визначають зміст особливого правового режиму цієї підгалузі конституційного права [13, с. 194].

Водночас, розвиток виборчого права і процесу на сучасному етапі створює дещо хибну ілюзію щодо визнання за ним статусу самостійної комплексної галузі права. Таке твердження, на нашу думку, було б передчасним, оскільки: а) предмет виборчого права не виходить за межі суспільних відносин, які регулюються виборчим правом; б) домінуюча частина норм права, об'єднаних у складі цього інституту (підгалузі) права, є саме нормами конституційного права [12, с. 21-22]. До того ж, завершення роботи над розробкою проектів Виборчого кодексу України весною 2010 р. показало відсутність узгодженої політичної позиції парламенту щодо можливостей кодифікації виборчого законодавства на сучасному етапі.

Розглядаючи призначення виборчого процесу в системі конституційного права, слід зазначити, що вихід за межі традиційних положень радянської та пострадянської державно-правової думки сприяв обґрунтуванню в 2001-2010 рр. теорії багатоаспектної системи конституційного права України [15; 16 і ін.]. Ця теорія дозволила

по-новому визначити поняття «система конституційного права України» (з грец. *συστήμα* – поєднання, утворення) як історично сформовану та обумовлену об'єктивними чинниками суспільного розвитку систему таких послідовних рівнів (зрізів) конституційного права, як природне та позитивне, загальна та особлива частини, матеріальне і процесуальне, національне та міжнародне право, котрі, в свою чергу, складаються з інститутів і норм конституційного права та регулюють суспільні відносини, що є предметом конституційного права України і системоутворюючою складовою національної правової системи [15, с. 501-502; 16, с. 390-391], а також дослідити юридичні властивості всіх структурних елементів і рівнів цієї галузевої системи права, зокрема, перспективи утвердження процесуального конституційного права.

За своєю сутністю конституційний процес є видом юридичного процесу і тому за своїм походженням і змістом тісно пов'язаний із судовим правом (у першу чергу, кримінальним, цивільним, а вже пізніше – адміністративним і господарським), теоретико-методологічні основи якого були сформовані правознавцями ще в кінці XIX – на початку XX ст. Норми процесуального конституційного права регулюють суспільні відносини, які здійснюються переважно у процесі конституційного судочинства, у зв'язку з ним, або у зв'язку з діяльністю, що передує конституційному судочинству. Відповідно, сучасні українські та зарубіжні, у першу чергу, російські правознавці часто отожднюють процесуальне конституційне право з конституційним судочинством.

Натомість в окремих випадках порушення конституційного законодавства можуть бути предметом адміністративного або кримінального су-

дочинства. Так, КАСУ містить окремі види проваджень щодо правопорушень у сфері реалізації виборчих й інших політичних прав громадян України (Гл. 15), і нині окремі конституційні делікти розглядаються адміністративними судами України. До прикладу, Вищий адміністративний суд України 20 лютого цього року залишив без розгляду позов кандидата на пост Президента України Ю. В. Тимошенко щодо визнання протиправними дій, бездіяльності та рішення ЦВК про встановлення офіційних результатів президентських виборів [6].

Разом з тим, особливості розгляду та вирішення конституційних спорів і конфліктів на сучасному етапі полягають у їх непоодинокому позасудовому, або ж «квазісудовому» порядку. Особливості перебігу конституційного процесу в 2005–2010 рр. дозволяють стверджувати, що низка гострих конституційних конфліктів була розв'язана як із залученням Конституційного Суду України й адміністративних судів загальної юрисдикції, так і через здійснення вищими органами державної влади, зокрема, Верховною Радою України і Президентом України, своїх конституційних функцій і повноважень для вирішення відповідних конфліктів в арбітражному порядку. Зокрема, практика арбітражного попередження та врегулювання державно-правових конфліктів через застосування інституту розпуску парламенту, інституту імпичменту вищим посадовим особам, інституту парламентської відповідальності уряду та інших ґрунтовно досліджувалася Ю. Г. Барабашем [1, с. 172-217].

Тобто за своєю сутністю конституційний процес передбачає судове або «квазісудове» арбітражне врегулювання певного виду конституційних процедур на підставі норм процесуально-

го конституційного права, об'єднаних у відповідні інститути, що становлять основу системи процесуального конституційного права України.

За своїм змістом процесуальне конституційне право України регулює ті суспільні відносини, які передбачають можливість виникнення та потребу вирішення конституційного спору в судовому та «квазісудовому» порядку. Отже, предмет процесуального конституційного права України супроводжується спеціальним правовим режимом регулювання відповідних суспільних відносин. «Безконфліктний» порядок реалізації прав та обов'язків суб'єктами конституційного права, як наприклад порядок організації Верховної Ради України й інші конституційні процедури, які не передбачають свого обов'язкового врегулювання з участю Конституційного Суду України, адміністративних судів чи суб'єктів «квазісудового» розгляду, належать до матеріального конституційного права.

Нині до предмета процесуального конституційного права України належать суспільні відносини у сфері гуманітарного процесу, виборчого і референдного процесу, парламентського процесу, муніципального процесу та конституційної юстиції. Водночас відповідні групи правовідносин є тісно взаємопов'язаними з відповідними підгалуззями матеріального конституційного права – гуманітарним правом, виборчим і референдним правом, парламентським правом, муніципальним правом тощо. Це підтверджує сталий дихотомічний зв'язок процесуального конституційного права з матеріальним у складі багатоаспектної системи конституційного права України [17, с. 92-95]. При цьому виборчий процес слід вважати одним із найбільш вдалих прикладів конституційного процесу в його об'єктивному значенні, оскільки зна-

чна частина норм виборчого процесуального права передбачає судовий і позасудовий (арбітражний) способи вирішення спорів, які виникають на різних стадіях виборчого процесу.

Ідентифікуючи виборчий процес як структурний елемент системи конституційного права України, відзначимо відсутність на сьогодні гострого дискурсу щодо віднесення його до підгалузі, чи інституту конституційного права. Очевидно, що виборчий процес є самостійним інститутом конституційного права України [16, с. 358]. Разом з тим, поряд із нормами конституційного права, він об'єднує в своєму складі й інститути конституційного права, до прикладу, інститут виборів Президента України, інститут виборів народних депутатів України, інститут місцевих виборів та ін. Це дозволяє ідентифікувати інститут виборчого процесу як складний інститут конституційного права.

Таким чином, у третьому значенні, категорію «виборчий процес» слід розуміти як самостійний інститут у складі процесуального зрізу (рівня) багатоаспектної системи конституційного права України, який є системою норм та інститутів конституційного права, що визначають процедуру організації й проведення різних видів виборів в Україні та зміст, суб'єктний склад і строки їх основних етапів, а також підстави, суб'єктів, порядок і форми судового та позасудового оскарження дій чи бездіяльності учасників виборчого процесу з метою захисту конституційних виборчих прав громадян в Україні.

Безперечно, категорія «виборчий процес» може мати й інші значення. Зокрема, виборчий процес можна ідентифікувати і як історичний перебіг виборчих кампаній в Україні, і як перспективний напрямок правових досліджень, і як актуальний спецкурс в сис-

темі конституційно-правової освіти, і в інших сенсах та значеннях. Ці питання ще очікують своїх дослідників. Разом з тим, три обґрунтованих нами значення категорії «виборчий процес» дозволяють зрозуміти сутність, зміст і значення цього виду юридичного процесу для конституційної правотворчої, правозастосовної та правозахисної діяльності.

Література

1. *Барабаш Ю. Г.* Державно-правові конфлікти в теорії та практиці конституційного права: монограф. / Ю. Г. Барабаш. – Х.: Право, 2008. – 220 с.
2. Засідання сімдесят друге. Верховна Рада України, 10 липня 2010 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>
3. Избирательное право России: [учеб. для ст. вузов, обучающихся по специальности 030501 «Юриспруденция» / В. О. Лучин и др.; под. ред. В. О. Лучина]. – М.: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2008. – 671 с.
4. Конституційне право України: [підруч. для студ. вищ. навч. закл. / за ред. В. П. Колісника та Ю. Г. Барабаша]. – Х.: Право, 2008. – 416 с.
5. Конституційне право України: [підруч. для юрид. вузів / за ред. проф. В. Ф. Погорілка]. – К.: Наукова думка, 1999. – 734 с.
6. Позов Тимошенко ВАСУ залишив без розгляду // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua> – назва з екрана.
7. Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів: Закон України від 10 липня 2010 р. // Офіційний вісник України. – 2010. – № 55/1. – Ст. 1901.
8. Про вибори народних депутатів України: Закон України від 25 березня 2004 р. // Відомості Верховної Ради України, 2004. – № 27-28. – Ст. 366.
9. Про вибори Президента України: Закон України від 5 березня 1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 14. – Ст. 81.
10. *Совгіря О. В.* Предмет конституційно-процесуального права України / О. В. Совгіря // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 9. – С. 27–37.
11. *Телітко В. Е.* Конституційне та конституційно-процесуальне право України: навч. посіб. / В. Е. Телітко. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 568 с.
12. *Федоренко В.* Виборче право і виборчий процес як складники системи сучасного конституційного права України (теоретико-методологічні аспекти / В. Федоренко // *Вибори та демократія*. – 2007. – № 4 (14). – С. 18–24.
13. *Федоренко В. А.* Виборче право як складова системи конституційного права України (із досвіду виборів 2006 року) // *Вибори-2006: Досвід. Проблеми. Перспективи: Зб. матеріалів міжнародної наук.-практичної конф.* Київ, 31 жовтня – 1 листопада 2006 р. – К.: Атіка, 2007. – С. 191-195.
14. *Федоренко В. А.* Система виборчого права України: проблеми теорії і практики / *Держава і право. Зб. наук. праць*. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, 2003. – Вип. 19. – С. 176-180.
15. *Федоренко В. А.* Система конституційного права України: теоретико-методологічні аспекти: монограф. / В. А. Федоренко. – К.: Ліра-К, 2009. – 580 с.
16. *Федоренко В. А.* Теоретичні основи системи конституційного права України / В. А. Федоренко: дис. на здобуття наукового ступеня д. ю. н. за спец. 12.00.02 – конституційне право; муніципальне право / Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2010. – 549 с.
17. *Федоренко В.* Утвердження процесуального конституційного права як запорука дієвості принципу верховенства права в Україні // *Право України*. – 2010. – № 3. – С. 89-97.
18. *Шляхтун П. П.* Конституційне право України: підруч. / П. П. Шляхтун. – К.: Освіта України, 2008. – 592 с.
19. *Юридична енциклопедія: у 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. ред.) та ін.]. – К.: Укр. енцикл., 1998. – Т. 2.: А-Г. – 701 с.*